

دیباچه

با ورود سیل آسای پرونده‌های حقوقی از سوی ایران و آمریکا و نیز اتباعشان به دیوان دعاوی ایران-ایالات متحده پس از رهایی کارکنان سفارت آمریکا که در ۱۳۵۸ در تهران دستگیر شده بودند، چنان وظیفه تاریخی و سنگینی در حل و فصل اختلافهای بین‌المللی بر دوش این دیوان نهاده شده که بی‌اغراق آن را به‌صورت گسترده‌ترین مرجع داوری در تاریخ حل و فصل اختلافهای بین‌المللی درآورد.

تاکنون در تاریخ دعاوی بین‌المللی چنین دادگاهی که هزاران دعوی حقوقی با مبالغی خرد و کلان و بس کلان، و با ماهیتی آمیخته از حقوق عمومی و خصوصی، بر آن یورش آورده باشد، بی‌سابقه بوده است.^۱ این دیوان همچون یک سازمان میان‌دولتی پدید آمد و اینک دو دهه است که کار داوری در انبوه بیش از چهارهزار پرونده را ادامه می‌دهد.

دست‌آورد دیوان در بیست سال گذشته عبارت بوده از: صدور صدها قرار و حکم (شامل قرارهای موقت، قرارهای اعدادی، احکام مبتنی بر مصالحه دو طرف دعاوی، احکام بخشی، و احکام نهایی)، دهها تصمیم حقوقی (در مسائل شکلی و ماهوی)، صدور هزاران دستور، و نیز صدها نوشته‌های فردی و جداگانه داوران، متضمن نظرهای حقوقی‌شان که یا در همسازي با احکام و دستورهای دیوان، و یا برعکس، در جهت مخالفت با آنها، در دیوان ثبت کرده‌اند.

ادبیات حقوقی دیوان از آغاز در کتابی گردآوری نشد، و تنها کار دبیرخانه دیوان بود که نسخه‌های ماشین‌شده را چاپ و تکثیر و در حوزه‌ای محدود به اطراف دعاوی و مراجع ذی‌ربط دو دولت، پخش می‌کرد. چیزی نگذشت که در آمریکا دو نشریه^۲ به گزارش

۱. آمار دعاوی و محکومیت‌ها و پرونده‌های کنونی تحت بررسی در دیوان، در ص ۴۱۹

۲. Iranian Assets Litigation Reporter که سالهاست دیگر چاپ نمی‌شود و نشریه دیگر: Mealey's Litigation Reports – Iranian Claims که هنوز رویدادهای دیوان را گزارش می‌کند.

رویدادهای دیوان پرداختند؛ اخبار و آثار حقوقی دیوان را همراه با متن احکام و تصمیمهایی که صادر می‌شد، چاپ کردند و در سطحی گسترده ولی البته تخصصی و حقوقی، در دسترس عموم می‌نهادند.

آنگاه "انتشارات گروسیوس"، شاخه مطبوعاتی دانشگاه کمبریج، گردآوردهای موسوم به «گزاره دیوان دعاوی ایران-ایالات متحده»^۳ را به صورت کتاب و در جلدهایی پیاپی منتشر کرد. زان پس، دستیابی به اطلاعات حقوقی دیوان برای اهل فن آسان شد، چه در کتابخانه‌های تخصصی و بیشتر مدارس و دانشکده‌های حقوق در کشورهای بسیاری این مجلدات در دسترس پژوهندگان و کارشناسان قرار گرفت. این مجموعه تاکنون به ۳۳ جلد رسیده که احکام دیوان را تا پایان سال ۱۹۹۷ در بر دارد.

مسایل حقوقی دیوان طی بیست سال گذشته، صفحات بیکرانی از کتاب و نشریه را در جهان پوشانده است. وسعت ابعاد و گونه‌گونی این مسایل چنان است که اثری می‌تواند که محصولی موجز از استقراء آنها باشد و مسایل حل‌وفصل شده را در ابوابی منظم و منسجم، عرضه کند. صرفه‌جویی در زمان و سهولت یافتن موضوعی برای پژوهنده در میان انبوه مطالب حقوقی دیوان، انگیزه نگارش این اثر بود.

نگارنده رنج کاوش در سی و سه جلد گزاره گروسیوس را فزون بر جمعآوری و دسته‌بندی احکام و تصمیمهای چاپ نشده دیوان، بر خود هموار کرد تا این نوشتار همچون کاربزاری آسان فراهم آید و بتوان بدان مسایل حقوقی‌ای را که دیوان در فعالیت بیست ساله خود بررسی و حل‌وفصل کرده است، همراه با تحلیل و ارائه نکات اساسی‌شان مرور و مطالعه کرد. همچنین هر پژوهشگر علاقمند به این رشته را یاری دهد که مطالب مطرح‌شده را در متون اصلی - با نشانی‌های دقیقی که با هر نقلی همراه است - بیابد و بدین‌سان شعاع مطالعه خود را تا آنجا که نیازش می‌طلبد، بگسترده.

این کتاب منبعی شایان برای کارگزاران مسایل حقوقی، دانشجویان حقوق، وکلای دادگستری، و استادان خواهد بود و نیز برای داوران و قضاتی که بر حل‌وفصل مسایل بازرگانی بین‌المللی و یا حقوق بین‌الملل نشسته‌اند و آگاهی از سوابق قضایی دیوان را برای بهره‌برداری در پربارتر کردن تحقیقات خود، نیازمندند.

ساختار کتاب

متن اصلی این کتاب در دو قسمت به زبان انگلیسی فراهم آمد، ولی اینک در

ترجمه‌اش تنها به فشرده‌ای از نخستین قسمت آن اکتفا شده است.^۴ در این قسمت، بررسی و تحلیل و تفسیر تصمیمها و احکام دیوان مطرح است. در هر زمینه‌ای از مسایل عمده حقوقی، ضمن نقل قول از احکام و نوشته‌های دیوان، به تفسیر و تشریح مواضع دیوان و نیز پاره‌ای از اختلاف‌نظرهایی که در دیدگاههای حقوقی داوران (قضات) وجود می‌داشت، پرداخته‌ایم.

در این ترجمه، همه نقل قولها از متن اصلی به‌طور کامل نیامده است، ولی نشانی بندها و فرازهای مورد استناد به‌گونه‌ای داده شده که پژوهشگر بتواند به مأخذ اصلی آنها که "گزاره دیوان" است، رجوع کند. نشانی مأخذ در نقل قولهایی که از "گزاره گرسیوس" شده، دو یا چند شماره در میان دونبش [] نهاده شده که از دست راست: شماره جلد، صفحه، بند (پاراگراف)، پانویشت (پاورقی) را نشان می‌دهد، مانند: [۳۱۵/۱۰ ب ۱۰ پا ۴] یعنی جلد ۱۰، صفحه ۳۱۰، بند ۱۰، پانویشت ۴. در مورد حکمهایی که هنوز در گزاره گرسیوس به چاپ نرسیده به ذکر شماره و تاریخ حکم و بند مورد استناد، اکتفا می‌شود.

نکاتی دیگر: شماره‌گذاری احکام و تصمیمهای دیوان بدین شیوه است که هریک از آنها از سه شماره ترکیب می‌یابد (حکم شماره ۲۵۶-۱۲۷۸۳-۳). شماره نخست از دست راست، شماره حکم است، شماره میانی، شماره پرونده، و شماره سوم، شماره شعبه رسیدگی‌کننده دیوان است.

دیوان دارای سه شعبه است و هر شعبه از سه داور، که در اصطلاح رایج دیوان، قاضی خطاب می‌شوند، ترکیب می‌یابد: ایرانی، امریکایی، و فردی از کشور ثالث که فرض بر این است که وی یک قاضی یا داور بی‌طرف است و هیچگاه جانب هیچ‌یک از ایران یا امریکا را به زیان حق، نمی‌گیرد. البته در عمل موارد تأسف‌انگیز اندک مشاهده نشده.

طبع تحقیق در این نوشتار که تحلیل تصمیمها و احکام دیوان داوری لاهه است، اقتضا دارد که در همه جا به یک یا چند حکم استناد و عبارت یا عبارتها و فرازهایی از آنها نقل شود، لذا برای آسانی کار، عنوان این احکام به اختصار آمده است. البته چون در همه مورد نشانی احکام دقیقاً داده شده، یافتن عنوان کامل و اسامی مشروح خواهانها و خوانندگان با رجوع به مأخذشان کار دشواری نخواهد بود.

این نیز گفته آید که نوشتار کنونی یک بررسی محض فنی و حقوقی از مسایل قضایی

۴. قسمت دوم کتاب، نمایه فراگیر ۲۸ جلد گزاره دیوان است، جلدهایی که تا تاریخ تألیف، منتشر شده بود. چون اصل کتابها به فارسی نیست، ترجمه این نمایه بیهوده است.

یک دیوان داوری بین‌المللی است، و طبیعی است که به مسایل جنبی که حول و حوش دیوان همواره رخ می‌نموده نخواهیم پرداخت، و نیز اتخاذ شیوه‌هایی نابرابر که داوران امریکایی و سرداوران وابسته به فرهنگ و جوامع غربی در برخورد و رفتارشان با استدلالها و مدارک طرفین بیرون از حوزه مطالعه ماست، گرچه در مواردی این تبعیضها و تناقضها و معیارهای دورویه به زیان طرفهای ایرانی از لابه‌لای برگهای کتاب مشهود است. سرداوران کسانی‌اند که انتظار می‌رفت به‌عنوان افرادی کارآزموده و بیطرف برگزیده شوند تا نگاهبان ترازوی عدل در داوریهای دیوان باشند و اجازه ندهند که شاهین به هیچ سویی - چه ایرانی و چه امریکایی - به سود یا به ستم، متمایل شود. با همه نواقص و کسری‌ها و ناکام ماندن اشتیاق و عطش عدالت در کارکرد دیوان، باز وجود این سازمان، به گواهی تجارب، مانع زینهای بس هنگفتی بوده که از طرح و تعقیب و جریان دعای در محاکم امریکا علیه ایران به شیوه‌ای خصومت‌بار پیش از امضای بیانیته‌ها به‌مبار می‌آمد.

سید خلیل خلیلیان^۵

نورث و تکوور (کانادا) بهار ۱۳۸۱